

MÖVLUD SÜLEYMANLININ “ ARMUD AĞACININ NAĞILI” VƏ ELÇİNİN “TALVAR” HEKAYƏLƏRİNDƏ DİALEKTİK VƏHDƏT VƏ HARMONİYA

Dr. Elmira BABAYEVA*

Xülasə: Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatının 60- 70- ci illər nəslinə mənsub olan Mövlud Süleymanlının “Armud ağacı” və Elçinin “Talvar” hekayəsi müqayisəli şəkildə təhlilə cəlb olunur. Onların zəngin və çoxqatlı yaradıcılığı fonunda dövrün real mənzərələri canlandırılır. Azərbaycan xalqının üzləşdiyi problemlər, insan xarakterinin açılmamış səhifələri ən incə məqamlarına qədər sərgilənir, təbiətlə cəmiyyətin harmoniyası məsələləri ön plana çəkilir. Hər iki hekayədə milli koloriti saxlayan və tarixi adət- ənənəni yaşadan, köhnə nəslin nümayəndələri ilə yeni cəmiyyətin təmsilçiləri olan elmlı, savadlı ziyalıların fikir və düşüncələrindəki ziddiyyətli məqamlar qarşılaşdırılır, yeniliklə köhnəliyin toqquşması prosesində yenilik köhnəlik üzərində qələbə çalır.

“Yeni nəsrin” və “yeni nəslin” nümayəndələri olan hər iki yazıçının yaradıcılığını birləşdirən məqamlar, ideya və məzmun oxşarlıqları paralellər, müqayisələr əsasında təhlilə cəlb edilir. Mövlud Süleymanlı və Elçinin ədəbiyyatımızda milli kimlik anlamının yaradıcılarına çevrilərək həm də azad, müstəqil və demokratik bir dövlətin yazıçıları kimi yeni cəmiyyət uğrunda mübarizələri geniş şəkildə əksini tapır. . Bütün bunlar bir daha göstərir ki, insanlar mental dəyərləri qoruyaraq yeni nəslə ötürməklə yanaşı, elmi- texniki tərəqqi ilə də hesablaşmalı olurlar. Çünki daima inkişaf edən cəmiyyətin tərəqqi və dəyişmələrlə müşayiət olunması fəlsəfi bir proses olduğundan onun yeniləşməsi insanların şüurunda, təfəkküründə və idrakında öz inikasını tapır. Bu təbii qanunauyğunluq həm Mövlud Süleymanlının “Armud ağacının nağılı”, həm də Elçinin “Talvar” hekayəsinin qanına-canına həpmiş, hər iki nəsr nümunəsini Azərbaycan ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərləri, xalqımızın həyat və məişətini, zəngin koloritini, etnoqrafiyasını bütünlüklə özündə əks etdirən monumental əsərlər zirvəsinə yüksəltmişdir.

Açar sözlər: 60-70- ci illər Azərbaycan nəsr, Mövlud Süleymanlı, “Armud ağacı”, Elçin, “Talvar”, mifik yaddaş.

MEVLÜT SÜLEYMANLI NIN “ARMUT AĞACININ MASALI” VE ELÇİN İN “TALVAR” HİKÂYESİNDE DİALEKTİK BİRLİK VE UYUM

Öz: Bu makalede Azerbaycan edebiyatı 60'lı, 70'li yıllarının kuşağına ait Mevlüt Süleymanlı nın “Armut Ağacı” ve Elçin'in “Talvar” hikâyesi karşılaştırılarak analiz edilmiştir. Onların böyle zengin ve çok yönlü yaratıcılığı, zamanın gerçekçi yüzünü yansıtmıştır. Azerbaycan halkının karşılaştığı sorunlar, insan doğasının açılmamış sayfaları en ince ayrıntısına kadar

ORCID ID : 0000-0002-1821-7035

DOI : 10.31126/akrajournal.1070621

Geliş tarihi : 09 Şubat 2022 / Kabul tarihi: 29 Eylül 2022

*Azerbaycan Millî İlimler Akademisi Nizami Gencevi onuruna Edebiyat Enstitüsü.

tasvir edilmiş, doğa ve toplumun uyum sorunları ön plana çıkartılmıştır. Her iki hikâyede ulusal özelliği koruyan, tarihsel geleneyi yaşatan yeni neslin bilimli, eğitilmiş aydınlarının düşünce ve fikirlerindeki çelişkili noktalar, geçmiş neslin temsilcileri ile karşılaştırılmakta ve eski ile yeninin çatışması sürecinde yenilik zafer çalmaktadır.

“Yeni nesir” ve “yeni nesil” yazarlarının eserlerini birleştiren noktalar, fikir ve içerik benzerlikleri, paralellikler ve karşılaştırmalar temelinde analiz edilir.

Millî kimlik anlamının yaratıcıları olan, aynı zamanda özgür, bağımsız ve demokratik bir devletin yazarları Mevlüt Süleymanlı ve Elçin'in toplum için verdikleri mücadele edebiyatımızda geniş ölçüde yer almaktadır. Tüm bunlar insanların zihinsel değerlerini koruyarak, onları gelecek nesillere aktarmakla beraber, bilimsel ve teknolojik ilerlemeyi de hesaba katmak zorunda olduğunu bir kez daha göstermektedir. Sürekli gelişen topluma, ilerleme ve değişimle eşlik etmek felsefî bir süreç olduğu için yenilenmesi, insanların zihinlerine, düşüncelerine ve algılarına yansır. Bu doğal düzenlilik, hem Mevlüt Süleymanlı'nın “Armut Ağacı”, hem de Elçin'in “Talvar” hikâyesinde derinden kök salmış, her iki nesir örneğini Azerbaycan edebiyatında, halkımızın millî ve manevî değerlerini, hayatını ve geçimini, zengin niteliği ve etnografyası ile tam olarak yansıtan, anıtsal eserlerin zirvesine çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: 60'lı, 70'li yıllar Azerbaycan nesri, Mevlüt Süleymanlı, “Armut Ağacı”, Elçin, “Talvar”, mifik hafıza.

DIALECTICAL UNITY AND HARMONY IN MOVLUD SULEYMANLI'S "PEAR TREE" AND ELCHİN'S "TALVAR" STORIES

Abstract: The article provides a comparative analysis of Movlud Suleymanli's "Pear Tree" and Elchin's "Talvar" stories, which belong to the generation of Azerbaijani literature of the 60-70 years. Against the background of their rich and multifaceted creativity, realistic landscapes of the time are revived. The problems faced by the Azerbaijani people, the unopened pages of human nature are exhibited to the smallest detail, the issues of harmony with nature and society are brought to

the fore. Both stories compare the conflicting views of the older generation with the representatives of the new society, preserving the national color and living the historical traditions, in the process of clashing between old and new.

The points, similarities of ideas and content that unite the works of both writers of the "new prose" and the "new generation" are analyzed on the basis of parallels and comparisons. The struggles of Movlud Suleymanli and Elchin for a new society as writers of a free, independent and democratic state, who became the creators of the meaning of national identity in our literature, are widely reflected. All these shows once again that people have to keep in mind mental values and pass them on to the next generation, as well as scientific and technological progress. Because it is a philosophical process to accompany the constantly evolving society with progress and change, its renewal is reflected in the minds of people, thoughts and perceptions. This natural regularity permeated both Movlud Suleymanli's "Tale of the Pear Tree" and Elchin's "Talvar" story. He raised both examples of prose to the peak of monumental works in Azerbaijani literature, which fully reflect the national and spiritual values, life and livelihood of our people, rich color, ethnography.

Key Words: Azerbaijani prose of the 60-70 years, Movlud Suleymanli, "Pear tree", Elchin, "Talvar" (Penthouse), mythical memory,

1. Giriş

Azərbaycan ədəbiyyatının 60- 70. illər mərhələsi insan probleminin ön plana çəkilməsi, insanın daxili dünyasına qayıdış, milli mənəvi və əxlaqi də-

yərlərin qabardılması ilə yadda qalandır. Bu illərin ədəbi nəsrinə İsa Hüseynov, Sabir Əhmədli, Anar, Elçin, İsi Məlikzadə, Mövlud Süleymanlı kimi yazıçılar yeni nəfəs və yeni ruh gətirdilər. Onların zəngin və çoxşaxəli yaradıcılığında dövrün bütün reallıqları, Azərbaycan xalqının üzləşdiyi problemlər, insan xarakterinin o vaxtadək açılmamış səhifələri ən incə məqamlarına qədər sərgiləndi, əsl həyat gerçəklikləri tam təfərrüatı ilə oxuculara çatdırıldı. Azərbaycan ədəbiyyatına “yeni nəsrin” və “yeni nəslin” nümayəndələri kimi daxil olan bu ədəbi qüvvələr ədəbiyyatımızda milli kimlik anlamının yaradıcılarına çevrilərək müstəqillik dövrünün yazıçıları kimi də azad, demokratik, yeni bir cəmiyyətin qurucuları funksiyasını uğurla davam etdirdilər.

70. illər ədəbi nəsrində orijinal və bənzərsiz ifadə tərz, qeyri-adi təhkiyə üslubu, həyatın bütün məqamlarını həssaslıqla görə bilmək, ən incə təfərrüatları ədəbiyyata gətirmək və onu böyük ustalqla təqdim etmək bacarığına görə Mövlud Süleymanlı yaradıcılığının özünəməxsus yeri vardır. Ədəbiyyat aləmində “Köç”, “Dəyirman”, “Şeytan”, “Yel Əhmədin bəyliyi”, “Duzsuzluq”, “Ceviz qurdu”, “Günah duası”, “Erməni adındakı hərflər” kimi iri həcmli povest və romanları ilə tanınan Mövlud Süleymanlı həm də kiçik hekayələr ustası kimi şöhrət qazanmışdır. Yazıçının “Payız muştuluqları”, “Oğul gülüşü”, “Kənd axşamları”, “Yaşıl obaların toyu”, “Qar”, “Yanğın”, “Qaraca kişinin yaylaqları” və başqa hekayələrində Azərbaycan kəndinin gerçək yaşantıları, müharibənin insan həyatına vurduğu ağır mənəvi yaralar, qurub-yaradan zəhmət adamlarının qayğı və problemləri, gündəlik həyat tərz, daxili hiss və duyğuları, gerçək yaşantıları real lövhələrlə canlandırılır.

2. Mövlud Süleymanlının “Armud Ağacının Nağılı” və Elçinin “Talvar” Hekayələrində Mifoloji Yaddaş, Xalq İnancları,

Təbiət Kultlarına İnamla Real Gerçəklik Arasındakı Paradoksallıq

Mövlud Süleymanlının zəngin hekayə yaradıcılığında milli mənəvi yaddaşın bədii inikasını verən etnoqrafik hekayələri xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan “Kənd axşamları”, “Yaşıl obaların toyu”, “Armud ağacının nağılı” hekayələri yazıçının həyatı müşahidəyə, zəngin təcrübəyə, xalq inanclarına, mifoloji qatlara, insan və təbiət kultlarına dərinləndirən bələdliyini göstərən əsl sənət nümunələridir. Xüsusilə də, yazıçının estetik ideallarına, yaradıcılıq prinsiplərinə tam uyğun bir əhval-ruhiyyə sərgiləyən “Armud ağacının nağılı” (1974) hekayəsi 70. illər nəsrinin bütün parametrlərinə uyğun gələn, dövrün spesifikasını mükəmməl şəkildə əks etdirən maraqlı nəsr nümunəsidir. Hekayədə insanın təbiətin ayrılmaz bir parçası olması, təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsi, ülvə hiss və duyğuların təbiətə inteqrasiyası, bu iki müqəddəs məflumu bir-birinə bağlayan tarixi bağların ilkinlikdən, dərin mifoloji qatdan süzülüb gələn batini inanclara söykənməsi kimi mühüm məsələlər fəlsəfi və

estetik mahiyyət kəsb edərək oxucunu daxili saflaşmaya, mənəvi paklığa yönləndirir. Təbiətə böyük qüvvə kimi baxılması, onun bir növ insaniləşməsi tendensiyasına hekayənin əvvəlində Mahmud kişinin dilindən səsləndirilən yazıçı təhkiyəsində də rast gəlinir: “Yazdı gələn!.. Ayağınız altıda cücərti var, a bala, çıxıb yıxar sizi, möhkəm durun! Beləcə yallar, yamaclar göyərdi, bağçalar, bağlar yaşllaşdı, amma Mahmud kişi bir səhər baxdı gördü ki, bağdakı armud ağacı tumurcuqlanmayıb. Qorxa-qorxa ağacın başına dolandı, cücərti görə bilmədi. Dünyagörmüş kişiydi, ağacın canındakı ölümü duyub Telli qarını səslədi: - Ağac quruyur, arvad!” (Süleymanlı, 2006: 374). Esərdə baş verəcək dramatik hadisələrin əsası məhz Mahmud kişinin bu həyəcanlı nidası ilə başlanır. Elçinin “Talvar” (1976) hekayəsində də yazıçı əsas hadisəyə təbiətdə baş verən bir əhvalatın təsviri ilə keçid alır. Hər iki hekayədə əsas obraz təbiətin özüdür: armud ağacı və xartut. Hadisələrin dinamik inkişafında və yazıçının problemi məqsədli şəkildə istiqamətləndirməsində təbiəti simvolizə edən bu surətlər yazıçı idealına xidmət göstərən bir vasitəyə çevrilir: “Əvvəlcə ağac şaqqıltısı eşidildi və bu ağac şaqqıltısı günortanın cırhacı istisində tamam kimsəsizləşmiş həyətdə çox gözlənilməz səsləndi, sonra aşağı başdakı ayaqyolundan çıxan Gülağanın gözləri birdən-birə bərəldi və uşaq bilmədi ki, qışqırsın, ya nə etsin.” (Elçin, 2005: 171). Elçinin “Talvar” hekayəsində yüz yaşlı xartutun iki yerə parçalanıb qırılması Əliabbas kişinin taleyi ilə əlaqələndirilir. Artıq qocalıb fiziki gücünü itirən Əliabbas kişinin yayın istisində də üşüyərək qışdakı kimi evdə, həm də yorğanda yatması həyatın çox üzünü görmüş bu müdrək insanın qocalmasının qaçılmaz bir fakt olduğunu göstərən real gerçəklikdir. Yazıçı bu incə və həssas məqamı nəzərə çarpdırmaq üçün Əliabbas kişini həyətdə gövdəsi parçalanaraq iki yerə ayrılan xartutla müqayisə edir: “Əliabbas kişi birdən-birə fikirləşdi ki, o özü də elə həyətdəki o yüz yaşlı tut ağacı kimi bir şeydi; bunu fikirləşdi və ona elə gəldi ki, bədəndəki bütün damarlar tutun şaxələridir və indi payızdı, şaxələr də qurquru quruyub.” (Elçin, 2005: 173).

“Armud ağacının nağılı”nda isə ağacın quruması Mahmud kişi ilə Telli qarının əsgərlikdə olan nəvəsinin başında qəzavü-qədər in olduğunu işarə kimi simvollaşdırılır. Telli qarının “Uşağın başında bir işmi var, nədi, ay kişi, iraq olsun?!” –həyəcanında da bu ciddi narahatçılığı görmək mümkündür. Mahmud kişinin “...şükür olsun, dava yox, bir şey yox!” –deyə verdiyi təskinlik də onu ovuda bilir. Yazıçı xalq inanclarının kökünün nə qədər dərinliklərə işlədiyini göstərmək üçün hekayədə Telli qarının ağacın qurumasına sərt reaksiyasını onun ağlaması səhnəsi ilə daha da kəskinləşdirir: “Sağdan sağ qonşu, soldan sol qonşu Telli qarının ağladığını eşitdilər, bir azdan Mahmud kişinin həyətdə qapısı açıldı, başlarında qara kəlağayı sağ qonşu da, sol qonşu da dalbadal içəri keçdilər. Yaşlı arvadlar idi. Telli arvad onları görən kimi təzədən kövrəldi,

bir az qorxulu səslə soruşdu:” - Aaz, başınıza dönüm, siz də dünya görübsüz, bu nə deməkdir? Əsgərlikdəki nəvəmin ağacı quruyur, olmuya uşağın başında bir iş var?” (Süleymanlı, 2006: 374). Göründüyü kimi, Telli qarı ilə birlikdə kənd arvadlarının bu hadisəni böyük bir faciəyə çevirməsi, sanki yas məclisinə gəlmiş kimi onların evinə qara geyinib gəlmələri problemin dərinliyindən xəbər verir.

“ –Az, heç qıyıb düşmən düşməninə demir ki, qapın quruya qalsın , ağacın bitməsin. Yazıq Telliyə nə dərd idi üz verdi?!

Sağ qonşu da başını bulayıb, gələnlərə göz gəzdirdi, dedi:

-Daha eldə, obada da qalmayıb, aaz bu yas yeridi daa, birciyəzi başına qara bağlamayıb.

İki-üç arvad, bir- iki qız- gəlin keçib sağ qonşuyla sol qonşunun yanında əyləşdilər. Sağ qonşu özünü saxlaya bilmədi:

-Bir qara yox idimi, başınıza bağlayaydız, ağnan, qırmızıynan da yasamı gələllər?” (Süleymanlı, 2006: 377).

Yazıcının qəhrəmanı daxili dünyasından gələn milli, əxlaqi keyfiyyətləri özündə yaşadır, bununla yanaşı, həm də ulu əcdadlardan qalma ruhun daşıyıcısına çevrilir. İnsanın mənəvi aləmində qərarlaşan bu keyfiyyətləri diqqət mərkəzində saxlayan tənqidçi Arif Əmrahoğlu yazır: “Minillərin ruhu ilə yaşayan və minillərin ruhunu yaşadan qəhrəmanları tale sınağa çəkir, onlar ya uluların ruhundan əl çəkməli və zorla qanlarına, beyinlərinə yeridilən başqa, yad bir ruhun daşıyıcılarından birinə çevrilməli, ya da kökdən gələn ruha sadıq qalmaqla qaçılmaz məhvi seçməlidir.” (Əmrahoğlu, 1993: 185).

Elçinin “ Talvar” hekayəsində isə dünya görmüş el ağsaqqalı Əliabbas kişinin illərin sınağından çıxan həyat təcrübəsi, müdrikliyi onun ata-babalarından qalma el inanclarına körpü salır:” - Tez eləyin!- dedi. Tez eləyin! Biri də gərək qalmasın yerdə! Hamısını yığın bir-bir! Bircəsi də qalsa, günah olar! Hamısını yığın! Yeyilsin gərək hamısı!- dedi.- Tez eləyin!- Sonra özü əyilib ağacın dibindən bir dənə tut götürdü qoydu ağzına və doğrudan –doğruya kişiye elə gəldi ki, ömründə bu ləzzətdə tut yeməyib.” (Elçin, 2005: 171). Əliabbas kişinin xartutu hədsiz dərəcədə ideallaşdıraraq hətta onun bir dənəsinin belə yerdə qalmasının günah kimi mənalandırılması əslində yazıcının insanları təbiətin yetirdiyi hər bir nemətin qədrini bilməyə, onu qorumağa çağırış harayıdır. Əliabbas kişinin uşaqılıq illərinin yadigarı olan xartut həyətdə böyük bir nəslin doğulub boya- başa çatmasının şahidi olmuş, onun kölgəsində çox istirahət etmiş, yatıb dincəlmiş, bir sözlə, ağac bu şəcərəyə xidmət göstərmişdir. Artıq öz ömrünü başa vurmuş xartutun parçalanmasını görən qonum- qonşular hərə əlində bir qab həyətdə asfaltın üzərinə dağılmış tutu yığıb daşımaqla məşğuldurlar.Əliabbas kişi xartutun öz-özünə parçalanmasını ağacın yüz yaşının tamam olması ilə əlaqələndirməsi uluların qədim inanc-

lardan gələn etiqadlara tapınması ilə bağlı idi. Bu inamı Əliabbas kişi “Axır ki, yüzü haqladı bu xartut” ifadəsi ilə də təsdiqləmiş olur. Hətta Əliabbas kişi xartutun bir əsr yaşayaraq ömrünü başa vurmasını bayram kimi qarşılayaraq böyük gəlini Anaxanıma aş bişirməyi sifariş verir. Gəlinin bişirdiyi aş nəinki nəvə-nəticəli böyük bir ailəyə bəs etdi, eləcə də bütün qonum- qonşular da Anaxanımın dəmlədiyi plovdan ləzzətlə yedi. Xülasə, o gün Əliabbas kişinin bütün qonşularına, əksər tanış-bilişlərin hərəsinə bir nimçə tut pay verildi. Kəndin mollası Molla Fərzəli də xəstəliyini bəhanə gətirərək Əliabbas kişidən xartut istəyir. O da bir qazan tutla əli dolu geri qayıdır.

Elçin hekayədə müasir sivilizasiyanı narahat edən qlobal problemləri tarixi yaddaşa arxalanma vasitəsilə həyata keçirməyə üstünlük verir: “ Bu baxımdan nağılvari təfəkkürdə bir müasirlik də vardır: dünya daim dəyişir, inkişaf edir, lakin dövrlər, əsrlər arasında fərq olduğu kimi, daxili bağlılıq da mövcuddur, bir əsr digərinə bənzəmir...” Biri vardı, biri yoxdu” kəlamı bütün zamanlara aid olan hadisələr, münaqişələr, psixoloji nəzəriyyələr arasındakı uyğunluğun, vəhdətin ifadəsidir. Nağılvari təfəkkürün ölməzliyi elə burasındadır.” (Əfəndiyev, 1976: 20). Yazıçı əsər boyu hadisələri real gerçəkliklə mifik dünyanın sintezindən yaranan dərin təfəkkür işığında təqdim edir, insan psixologiyasının sirləri- sehrli aləminə nüfuz yazıçı ideali ilə paralellik yaradır və bu zaman daxili saflaşma, təmizlənmə ön plana keçir, sonda oxucuya mə-nəvi ucalıq, alicənablıq, xeyirxahlıq kimi ülvi hisslər təlqin olunur. Ümumiyyətlə, “Kiçik hekayə və povestlərlə ədəbiyyata gəlmiş Elçin aradan az keçmiş, əsərlərində yaşadığı dövrün paradokslarını ustalıqla incələməklə daha epoxal, sosial-ictimai, siyasi- iqtisadi, mədəni-kulturoloji, mənəvi-əxlaqi mahiyyət kəsb edən mövzu və motivləri əsərlərinin mahiyyətinə hopdurdu, oxucu rəğbəti qazandı.” (Tağısoy, 2009: 7).

3. Mövlud Süleymanlının “Armud Ağacının Nağılı” və

Elçinin “Talvar Hekayələrinin Mövzu, İdeya və Struktur Bənzərliyi

Hər iki hekayədə ailə münasibətlərindəki milli-əxlaqi və mənəvi dəyərlər diqqət mərkəzində saxlanılır. “Talvar” hekayəsində ailənin idarəedicisi, ağ-saqqalı, iki oğul və dörd qız atası, üç il öncə ömür-gün yoldaşı Tubuxanıma itirən Əliabbas kişidirsə, “Armud ağacının nağılı”nda isə intizarla əsgərlikdəki nəvəsinin yolunu gözləyən Mahmud kişidir. Xartutun parçalandığı o şənbə gecəsində az qala özü yaşda görünən, saçları ağarıb qocalan oğlu Ağamuxtarın, həyatdan vaxtsız köçmüş dörd qızının, onu tənha qoyub gedən Tubuxanımanın dərdini çəkməkdən Əliabbas kişinin gözlərinə yuxu getmir.” Tubuxanıma gəlib durmuşdu gözlərinin qabağında, həm də sinəsi taxtaya dönmüş ağbırçək Tubuxanıma yox, bu həyatə təzə gəlin gəlmiş Tubuxanıma, könül üçün ağıllı, göz üçün gözəl olan Tubuxanıma “. Elçin obrazın daxili yaşantı-

larını, gənclik illəri ilə bağlı assosiativ məqamları əsərə daxil etməklə hekayənin psixoloji təsir gücünü artırmış, lirik ovqata köklənən Əlabbas kişini xəyalən çox-çox əvvəllərə aparmışdır. Bir zamanlar zarafatla söylədiyi misralar indi kövrək duyğuların yaşantıları kimi qəlbindən axıb keçirdi:

*Yatıram yanımda ağrır,
Dururam canımda ağrır.
Sən yadıma düşəndə,
Tamam əndamım ağrır.*

Digər ailədə də buna oxşar situasiya baş verir. Burada yükün ağırlığını çəkən Mahmud kişi ilə Telli qarıdır. Onların nigarançılığı isə himayələrində yaşayan, fəqət hal- hazırda hərbi xidmətdə olan nəvələrindəndir. Armud ağacının quruması ilə ürəklərinə şübhə toxumu səpilən bu yaşlı insanlar son pənahları olan nəvələrinin gələcək taleyindən nigarandılar, dərin təşviş içindədirlər. Bu gərgin, dramatik məqamlarda 60-70. illər Azərbaycan nəsrinə üçün xarakterik olan psixologizm diqqəti cəlb edir. Hekayədə Mövlud Süleymanlının hadisələrə fəlsəfi prizmadan yanaşdığını göstərən epizodlar da diqqəti cəlb edir. Əsərdə köhnəliklə yenilik qarşılaşdırılır. Təbii ki, müəyyən müddət köhnə yeni üzərində hökmranlıq etsə də, tədricən birinci öz yerini ikinciyə verir. Bütünlüklə cəmiyyətdə gedən bu yeniləşmə prosesini əsər boyu aydın şəkildə görmək mümkündür. “Cəmiyyətimizdə gedən dərin sosial və mənəvi proseslər, müasirlərimizin yaşayış tərzində, xarakter və qənaətlərindəki mühüm dəyişikliklər, eləcə də, elmi- texniki inqilab dövrünün qeyri-adi sürət ritmi sənətin bütün komponentlərində axtarışlar aparmaq zərurətini doğurmuşdur; həmin axtarışlar mündəricə, mətləb və qəhrəman aləmini də poetika, janr və üslub ölçülərini də, reallığın kolliziyalarındakı yeni cəhətləri və bunların həlli üsullarını da, şəxsiyyətlə mühitin bağlılığının müasir estetik izahını da əhatə etmişdir.” (Hüseynov, 1986: 12-13).

Mahmud kişi ağacın kökünün, rişəsinin tam qurumadığını, yaşamaq ehtimalının mümkünliyünü duyduqda müxtəlif inanclara pənah gətirir. Gah baltanı itiləyib ağacın gövdəsinə vurur, onu kəsəcəyi ilə hədələyir, gah Telli qarı və hay-küyə yığışan qadınlar ətəklərinə yığıdığı daş- kəsəklə armud ağacını daşlayır, gah da kişilər topladıqları dəmir parçalarını ağacın gövdəsinə basdırırlar. Bütün bunlar kənd camaatının mənəvi saflığını, adət-ənənələrə qəlbən bağlı olduğunu, qədim xalq inanclarına ümid bağladıklarını və bu mifik təsəvvüflərin onların həyat və məişətlərinin tərkib hissəsinə çevrildiyinin açıq-aşkar göstərir. Lakin bütün bu düşüncələr fonunda həyata, cəmiyyətə ayıq-gözlə baxan, yeni elmi təfəkkürə, müasir dünyagörüşə malik insanlar hekayədə aparıcı rol oynayirlar. Problemin həlli də məhz yenilikçi insanların ağı və idrakı ilə həyata keçirilir. Hekayədə təsvir olunan aqronom obrazı el-

mə söykənən insanların ümumiləşmiş surətidir. O, armud ağacının ətrafında müxtəlif ayınlar həyata keçirən kənd adamlarının ağaca hədə- qorxu gəlməklə onu diriltməyə çalışmalarına ironik bir tərzdə cavab verir: “Aqronom silkələnə- silkələnə güldü.- Belə şeylə ağac diriltmək olmaz, gedin işinizdə, gücünüzdə olun!” (Süleymanlı, 2006: 379). Bu sözləri eşidəndə hamı işini yarımçıq qoyub dönüb aqronoma baxır. “Elə bil buradakıların hamısı uşaq idi, aqronom da müəllim. Aqronom elə müəllim kimi də dedi:- Bunlar hamısı yalan şeylərdi, inanmayın, işinizi görün!” (Süleymanlı, 2006: 379). Aqronomun dava-dərmanı ilə yenidən yaşıllaşan armud ağacını görən kənd adamları elə zənn edirlər ki, ağacı səksəndirdikləri üçün o həyata qayıtmışdır. Lakin aqronom bunların hamısının bir nağıl olduğunu deyərək onlar bundan mütəəssir olurlar. Yazıçı mühafizəkar insanların hələ də öz fikirlərində israrlı olduqlarını nəzərə çarpdırmaq üçün onların aqronomla dialoqunu verir. Aqronom onları bu nağıllara inanmamağa səsləyərək kənd adamları sanki nə isə “itirirdilər”. Onlar köhnə fikirlərindən əl çəkməsələr də, sonda elmin gücü qalib gəlir:

“İşçilər həyat qapısını açıb içəri keçdilər, armud ağacına qırmızı bağlamışdılar. Qırmızı yelənli kəlağayılar, bayrağa dönüb yellənirdi. Ağacın qolbudağı yaşıl- yaşıl tumurcuqlar içindəydi. Baltanın çapığı yara yeri kimi görünürdü. Mahmud kişi yeriyib ağacın çapığına əl çəkdi, sonra hər səmtindən bir qoca gəldi. Mahmud kişi oxşayan qocalar idi. Ağacın dibində diz çökdülər, gülə-gülə bir qırmızı kəlağayıyla ağacın yarasını sarıdılar (Süleymanlı, 2006: 381).” Armud ağacının nağılı” nda olduğu kimi “Talvar” hekayəsində də əsas hadisələr yaşlı nəslin nümayəndələri ətrafında cərəyan edir. Yazıçı əsərin əvvəlindən sonunadək Əliabbas kişinin ömür yolunu izləyir. Uşaqlıqdan müdrikliyə çatınca onun hansı mərhələlərdən keçməsinə, enişli- yoxuşlu və keşməkeşli həyatının maraqlı və yaddaqalan səhifələrini ən incə detallarına qədər açmağa və obrazı oxuculara hərtərəfli tanıtdırmağa müvəffəq olur. Gənclik dövründən əlləri qızıl olan bu bacarıqlı və işgüzar usta artıq yaşının elə məqamına çatmışdır ki, işləmək iqtidarında deyildi.” Əliabbas kişi bir neçə il bundan əvvəl axır ki, təqaüdə çıxmışdı və təqaüdə çıxan kimi də başa düşmüşdü ki, nə qollarında qüvvət var, nə də ayaqlarında taqət; usta burasını da yaxşı başa düşmüşdü ki, onun köhnə (amma iti) mişarı, rəndəsi, baltası indi artıq yer tutur, yəni bu mənada ki, oduna gedənin baltası iti olar, işləyər, gedə bilməyənin yox. Alət işlər, əl öyünər deyiblər, amma əl ki, daha aləti tuta bilmir, deməli qurtardı məsələ, vəssalam- şüttamam.” (Elçin, 2005: 178). Əliabbas kişi artıq qocalığın qapının ağızında dayandığını hiss etsə də, onun qarşısında öz vüqarını sındırmaq istəmir, yəni də sənətini davam etdirir. Qocalıqla barışmaq istəməyən Əliabbas kişi ömrünün ahıl çağında yenidən baltasını, mişarını, rəndəsini, çəkicini götürərək küçə qapısı ağızında balaca bir

skamya düzəltmək istəyir. Lakin əvvəlki gücü tükəndiyi üçün taxtaya vurduğu mismarlar əyri gedir, balta ilə barmağını yaralayır. Əliabbas kişinin yaralandığını görən qonşusu qəssab Ağanəcəfin arvadı Balacaxanımın “ Vax-sey!.. Balta əlini apardı kişinin!- deyə haray-həşir qoparması ilə qonum- qonşu hamısı onun başına toplaşır. Lakin Balacaxanımın hay-küyünə bax-mayaraq, balta Əliabbas kişinin əlini aparmamışdı, zədələmişdi. Əliabbas kişinin üzübüz qonşusu Alxas bəy “Kişi, get otur, uzan, yat, istirahətini elə də!..”-deyərək erkəyana şəkildə onu işdən uzaqlaşdırmağa çalışır. Oğlu Ağa-muxtar da atasını işdən əl çəkməyə səsləyir.

Əliabbas kişi xartutun yüz yaşı tamam olduğu o yay gecəsində qərara gəlir ki, indiyə qədər işlətdiyi alətlərin ən yaxşılarını seçib satsın. Onun məqsədi heç də müəyyən qədər pul qazanmaq deyildi. İstəyirdi ki, neçə illər ona xidmət göstərmiş bu alətlər onun qədrini bilən bir işgüzar ustanın əlində olsun. Həmin adam da Əliabbas kişi kimi xalqına fayda versin, onların ehtiyacını ödəyə bilsin. Elə bu məqsədlə də həyətlərindən yeddi-səkkiz tin aşağıda salınmış yeni bağçada alətlərdən dördünü seçib yanına düzmüş və intizarla müştəri gözləyirdi. Lakin birinci və ikinci gün heç bir alıcı gəlmir, nəhayət, üçüncü gün iyirmi beş- iyirmi altı yaşlarında cavan bir oğlan Əliabbas kişiye yaxınlaşaraq salamsız-kalamsız “-Neçəyədi, kişi, bu zübul?”- deyərək ona müraciət edir. Lakin qocanın nəzərləri onun əllərinə dikilir “- Nədi, kişi, əlimə baxırsan görəsən ustayam, ya yox? Ustayam, özü də lap yaxşısından, lap kefin istəyəndən, əlimdə də bax, görürsən, bir dənə döyənək də yoxdu. Əlcəklə işləyirəm mən, elektriklə işləyirəm. Sənin bu zübulun da heç kimə lazım deyil indi, dükənlər doludu elektrik dreli ilə, on üç manat əlli qəpiyə biri...”. Cavanın oğlanın qocaya cavabında onun özündən razılığı, təkəbbürü Əliabbas kişinin xoşuna gəlmir. “-Get, bala, get,- dedi. Get al elektrik dreli. Səni qısnayan var ki, gəl bu zübulu al?”. İllərlə bu alətlərin sayəsində böyük bir ailəni dolandıran, öz əlinin zəhməti, alın təri ilə halal çörək qazanan Əliabbas kişini gəncliyin nümayəndəsi ilə qarşılaşdıran yazıçı texniki- tərəqqinin cəmiyyətə inteqrasiyasının qaçılmaz olduğunu göstərmək istəmişdir. Elçin hekayədə böyük təkamül yolu keçən bu prosesin sürətləndiyini və cəmiyyətə təsirini, əl əməyini yüngülləşdirdiyini verməklə yanaşı, zəhmətin insan həyatında önəmli rol oynadığını xüsusi nəzərə çarpdırır. Yazıçı həm də ata- babalarımızdan bizə miras qalan ən mühüm keyfiyyətlərin, adət- ənənələrin insan psixologiyasında kök atmasını yüksək sənətkarlıqla açma bilmişdir. Bütün bunlarla bərabər, müqəddəs dəyərlərin, xalqın mifik yaddaşında, batini inanclarında minilliklər boyu yol gələn ailə qanunlarının əsrlərə dayanan əsas özəlliklərinin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsi kimi ülvi hisslərin təbliği əsərə bir canlılıq və təbiilik gətirmişdir. Yazıçının yaradıcılığında bu tələyüklü məsələlərə geniş yer verildiyini xüsusi vurğulayan türk tədqiqatçısı Selim Çonoğlu yazır:

“Elçinin roman və hekayələrində xalq həyatı, mədəniyyəti parlaq şəkildə öz əksini tapmış və təzahür etmişdir. Azərbaycan türklərinin mədəniyyətinin və sovet dövründə milli-mənəvi irsin qarşılaşdığı problemlərin ön planda verilməsi, tarixi dəyərlərin itib-batmaması dünənlə bugün arasında qırılmaz tellərlə əlaqə yaradılması Elçin yaradıcılığının başlıca məziyyətlərindəndir.” (Çonoğlu, 2013: 1).

4. Nəticə

Yazıçı “Talvar” hekayəsində eyni zamanda iki müxtəlif dünyagörüşə və düşüncə tərzinə malik obrazın qarşılaşdırılması yolu ilə cəmiyyətdə yaşanan paradoksallığın mövcudluğunu və bu fəlsəfi qanunauyğunluğun zəruriliyini bədii sözün gücü ilə təsdiqləməyə, ən gizli məqamları açmağa nail olmuşdur. Hekayədə bütün hadisələrin mərkəzində dayanan Əliabbas kişi nəinki gəncliyin, hətta ölümün qarşısında belə öz məğrurluğunu, əyilməzliyini sübut edir. Var gücünü, qüvvəsini toplayaraq Ağanəcəfin küçə qapısı ağzında düzəltdiyi skamyaya və onun üzərindəki talvar Əliabbas kişinin son əl işi kimi hamının heyrət və təəccübünə səbəb olur. Ömrünün bu çağında otuz- qırx il bundan öncəki şövqlə səliqəli bir talvarı sutka ərzində tikib başa çatdıran Əliabbas kişinin “şah əsəri” onun özü kimi tarixə çevrilir. “Əliabbas kişi gecə yuxuda ikən keçinmişdi.” (Elçin, 2005: 186). El - oba, qonum- qonşu yanında böyük nüfuz sahibi olan Əliabbas kişinin ölümünü hamı dərin kədər və göz yaşı ilə qarşılayır. Bu hadisə oxucuda təəssüf hissi doğursa da, həyatın bitmədiyi, davam etdiyi fikri təlqin edilir. Əliabbas kişini əbədləşdirən onun əsl insani xarakteri ilə yanaşı, həm də özündən sonra qoyub getdiyi müqəddəs əməlləridir. Hətta həyatın adamları el ağsaqqalının yoxluğuna inanmadıqları üçün belə bir şeyiə uydururlar ki: “Əliabbas kişinin çəkiç-mişarı, rəndə-kəlbətini gecə öz-özünə gəlib ustanın yarımçıq qalmış işini qurtarıbdır.” (Elçin, 2005: 187). Bütövlükdə “Talvar” hekayəsini insanı qurub-yaratmağa, özündən sonra böyük iz qoymağa səsləyən əsər kimi uğurlu və nikbin nota köklənmiş maraqlı nəsr nümunəsi adlandırmaq olar. “Armud ağacının nağılı” əsəri isə tamamilə xoş ovqatla, gələcəyə böyük ümidlər vəd edən sonluqla tamamlanır. Armud ağacının dirilişini toy-bayramla qarşılayan Mahmud kişi və Telli qarının həyatında çalınan qara zurnanın səsi yeni həyatın başlanmasına işarə kimi simvollaşdırılır. Mahmud kişinin “ - Ay camaat, bu armud ağacını ki görürsünüz, sağlıq olsun, payız meyvəsinin hamısını dərib uşağa göndərəcəm, əsgərliyə, qoy yoldaşlarıyla yesin.” (Süleymanlı M, 6: 382). Hekayənin finalında Telli qarının həyatə toplaşan adamlara şirinlik paylaması epizodunda maraqlı bir məqam diqqəti cəlb edir: “ Sinidən fəsəli götürüb hə-rəsinə birini payladı, aqronomasa lap yekəsini seçib verdi...” (Süleymanlı, 2006: 382). Yazıçının əsəri belə sonluqla bitirməsinin əsas səbəbi Telli qarı-

nın aqronoma inanmasını, yeniliyi qəbul etməsini göstərən real səhnələrdir. Bütün bunlar bir daha göstərir ki, insanlar mental dəyərləri qoruyaraq yeni nəsle ötürməklə yanaşı, elmi- texniki tərəqqi ilə də hesablaşmalı olurlar. Çünki daima inkişaf edən cəmiyyətin tərəqqi və dəyişmələrlə müşayiət olunması fəlsəfi bir proses olduğundan onun yeniləşməsi insanların şüurunda, təfəkküründə və idrakında öz inikasını tapır. Bu təbii qanunauyğunluq həm Mövlud Süleymanlının “Armud ağacının nağılı”, həm də Elçinin “Talvar” hekayəsinin qanına-canına hopmuş, hər iki nəsr nümunəsini Azərbaycan ədəbiyyatında milli-mənəvi dəyərləri, xalqımızın həyat və məişətini, zəngin koloritini, etnoqrafiyasını bütünlüklə özündə əks etdirən monumental əsərlər zirvəsinə yüksəltmişdir.

KAYNAKÇA

Çonoğlu, Selim. Böyük Yazıçı Elçinin 70 illiyinə.” 525-ci qəzet “, 18 dekabr 2013-cü il.

Elçin (2005); “Talvar”. Seçilmiş Əsərləri (10 cildə), 1-ci cild. Bakı: “Çinar-Çap” nəşriyyatı

Əfəndiyev, Asif (1976); Müdriklik Səlahiyyəti. Bakı: “Gənclik” nəşriyyatı

Əmrahov, Arif. Mövlud Məhz Elə Tək Getdiyi Yolda Mövlud Süleymanlıdır. Azərbaycan jurnalı, Bakı, 1993, № 6

Hüseynov, Akif (1986); Sənət Meyarı. Bakı: “Yazıçı” nəşriyyatı

Süleymanlı, Mövlud (2006); “Armud ağacının nağılı”. Seçilmiş əsərləri. Bakı: “Şərq- Qərb” nəşriyyatı

Tağısoy, Nizami. Elçin Yaradıcılığı: görünən və görünməyən tərəflər. “525- ci qəzet”, 15 aprel 2009-cu il.